

DUNJA GLOGOVIĆ

NALAZ IZ ŠULE NA KRKU
I PROBLEM LUČNIH FIBULA S DVA DUGMETA
NA LUKU IZ LIBURNIJE

UDK 903.5:903.25:688(497.13)»6377«
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Mr Dunja Glogović
YU — 41000 Zagreb
Zavod za arheologiju JAZU,
Marinkovićeve 4

Pedesetih godina slučajno je pronađen grob u Šuli na Krku s velikom lučnom fibulom s dva dugmeta na luku i dvije igle s lukovičastom glavicom i tordiranim vratom. Šula je otprije poznata kao nalazište istog tipa fibula i nekoliko manšetastih narebrenih narukvica. Nađene fibule pripadaju liburnskom tipu lučnih fibula s dva dugmeta na luku, kakve su još nađene u Škocijanu, Osoru, Grižanima, Tiškovcu, Salima, Vrsima, Bjelini, Krkoviću i Raštanima Donjim. Analizom oblika i ornamenta tih fibula pokazalo se da se može izdvojiti posebna varijanta unutar liburnskog tipa, koju čine fibule iz Šule, Grižana, Škocijana i nepoznatog nalazišta u sjevernoj Dalmaciji. Fibule su datirane jednako kao i ostali nalazi tog tipa u Liburniji, u 11/10. st. pr. n. e., a datacija se temelji na nalazima u grobovima iz Vrsi i Sali (Dugi otok).

U »Popisu predmeta predhistoričke dobe u Narodnom muzeju u Zagrebu«, koji je 1876. godine objavio Šime Ljubić, opisane su dvije narukvice »razstavljene od široke ploče ... našaste na mjestu Šuli ili pod Sv. Ivan blizu Dobrinja na Krku gdje otok na način jezika prodire prema Crnkvenici. Dar dra Grzetića. Ukrašene su sa pet razito tekućih uzvišenih crta točkama narešenih. Promjer 0,5 1/2 — 0,6; šir. ploče 0,3 1/2. Teže 105 gr.«.¹

Ove starije nalaze iz Šule iz zagrebačkog Arheološkog muzeja evocirala je Radmila Matejčić objavljujući nešto novije nalaze s istog mjesta na Krku, koji se nalaze u franjevačkom samostanu na Košljunu kraj Punta (T. I, 1, 2).² Opisujući nalaze, autorica daje ove podatke o samom nalazištu: Šula je pješčara kraj sela Polje, gdje se vadi pijesak još od polovine prošlog stoljeća. Tu su radnici kopajući pijesak na

¹ Š. Ljubić, Popis predmeta predhistoričke dobe u Nar. zem. muzeju u Zagrebu, Zagreb 1876, 32.

² R. Matejčić, Nalaz halštatskog nakita iz Šula, *Jadranski zbornik*, 6, Rijeka—Pula 1966, 331—339.

metar i pol dubine naišli na hrpu kamenja koje je možda pripadalo nadgrobnoj gomili. Ispod nje je bilo nešto pepela i slabo sačuvane ljudske kosti, među kojima je bila jedna velika brončana fibula i dvije igle. Obližnji Sv. Ivan što ga spominje i Ljubić ruševine su benediktinske opatije, oko kojih se nailazi na ostatke rimske arhitekture. Polje, selo na cesti koja vodi od Dobrinja prema Šilu, naziv je lokaliteta pod kojim se vode nalazi koje je Ljubić popisao, a s istim su podatkom o nalazištu neki od tih predmeta bili prezentirani na izložbi »Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas«. S naznakom lokaliteta »Polje« ušli su i u njen katalog.³ Da bi se izbjegli eventualni nesporazumi: Šula — Sv. Ivan — Polje, čini se uputnim ostati pri nazivu lokaliteta koji je još Ljubić uveo u stručnu literaturu. Tim prije što su svi nalazi vjerojatno došli na svjetlo dana slučajno, prilikom dugotrajne eksploatacije pijeska na istome mjestu. Iz Šule, dakle, poznajemo ove nalaze: dvije rebraste narukvice i fibulu s diskovima na lukku (T. I, 5) iz zagrebačkog Arheološkog muzeja, zatim veliku fibulu s diskovima na lukku i dvije igle koje je obradila R. Matejčić (T. I, 1, 2) i još jednu fibulu s diskovima i rebrastu narukvicu (T. I, 3, 4), koji se također nalaze u samostanu u Košljunu bez ikakvih podataka o okolnostima nalaženja.

Šula sa svojim nalazima uvrštena je u popis lokaliteta prve faze željeznog doba u Liburniji, čiju je kronologiju izradio Š. Batović. Karakteristični su oblici nakita te faze, među ostalim, brončane fibule s dva diska na lukku i ovalne narebrenе narukvice otvorenih krajeva. Osim Šule, nalazišta narebrenih narukvica u sjevernoj Dalmaciji jesu: Vrsi, Privlaka, Mali Vinik i Balina Glavica. Te se narukvice u Liburniji pojavljuju u prvoj fazi željeznog doba kao nešto zakašniji utjecaj brončanodobnog nakita koji je bio rasprostranjen po čitavoj srednjoj Evropi i Podunavlju još od ranog brončanog doba. Liburnske su narukvice dovedene u vezu s analognim nalazima na glasinačkom području, pa su, prema Š. Batoviću, na istočnojadransku obalu dospjele iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka.⁴ Nakon spomenute prve faze željeznog doba u Liburniji (11/10. st. prije n. e.), odnosno »prelazne faze«,⁵ kako se naziva u novijoj kronologiji istog autora, te se narukvice više ne upotrebljavaju.

Dvije igle s lukovičastom glavicom i tordiranim vratom nisu, za razliku od narukvica iz Šule, tako tipične za područje sjeverne Dalmacije i Hrvatskog primorja, pa se analogije za njih moraju tražiti na širem području u zaleđu sjevernog Jadrana. Igle s lukovičastom glavicom i tordiranim vratom, kao npr. iz groba 2 žarne nekropole u dvorištu SAZU u Ljubljani pripadaju horizontu grobova koji karakteriziraju Gabrovčevu fazu Ljubljana I (Ha B).⁶ Gabrovčeva kronologija žarne nekropole u Ljubljani primjenjuje se na čitavo područje

³ Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Zadar 1981, 94.

⁴ Š. Batović, Iz ranog brončanog doba Liburnije, *Diadora*, 1, Zadar 1960, 59.

⁵ Š. Batović, Pregled željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 68, Split 1966, 58.

⁶ S. Gabrovec, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji, *Arheološki vestnik*, 24, Ljubljana 1975, 342. i dalje.

srednje Slovenije za vrijeme kasne kulture žarnih polja. Zapadno, u Notranjskoj, paralelno s tim kulturnim horizontom idu nalazi iz Škocijana. Desetak grobova iz Brežeca i depo Mušja Jama predstavljaju prvu fazu, odnosno početak željeznog doba u navedenoj regiji.⁷ Grobovi broj 114, 116 i 272 iz Brežeca sadrže fibule s dva diska na luku (T. IV, 5—7).⁸ Fragmenti istih tipova fibula nađeni su i u depou Mušja Jama (T. IV, 3, 4).⁹ Među iglama iz ostave ima i igala s lukovičastom glavicom i zadebljanim tordiranim vratom. Isti tip igle s nekoliko varijanata rasprostranjen je i dalje na zapad, gdje je karakterističan za protovilanovsku kulturu sjeverne Italije.¹⁰ Brojni su nalazi igala tipa Ala sa zadebljanim i naizmjenično tordiranim vratom u okviru faze Protogolasecca II (11. st. prije n. e.).¹¹ Zanimljivo je da su na Kalniku u Prigorju nađene dvije igle s lukovičastom glavicom, od kojih je jedna tipa Ala, a ovdje su istaknute kao oblici tipični za treću fazu kulture žarnih polja u sjevernoj Hrvatskoj. Ksenija Vinski-Gasparini povezuje te primjerke s nalazima u istočnoalpskom prostoru i dalje na sjever s kulturom žarnih polja Švicarske i južne Njemačke.¹² Igle iz Šule svojim oblikom unekoliko odstupaju od poznatih tipova igala s lukovičastom glavicom, naime vrat igle nije znatnije zadebljan i tordiran je jednosmjerno po čitavoj dužini. Unatoč tome njihovo porijeklo treba tražiti na širem prostoru subalpskih područja i sjeverne Hrvatske i pripojiti ih poznatim oblicima nakita kulture žarnih polja.

Velika lučna fibula (T. I, 2) koja je nađena zajedno s iglama pripada tipu fibule s dva diska na luku (Doppelknotenfibel). Nožica fibule je mala i polueliptična s dva reda iskucanih točaka uz rub. Ornamentirana je urezivanjem po čitavom luku. Ispod diskova su četiri pruge gustih ureza, a sredina luka, koja je malo deblja, ukrašena je paralelnim poprečnim linijama, cikcak trakama, motivom riblje kosti i sl. Druga je fibula istog tipa nešto manja (T. I, 3). Nožica fibule je, za razliku od prve, neukrašena, a dekoracija luka je nešto potpunija. Osim gustih paralelnih cikcak crta i poprečnih paralelnih ureza tu se nalaze i polukružne linije. Treća i najmanja fibula iz Šule jest ona iz Ljubićeva popisa (inv. 5623) iz zagrebačkog Arheološkog muzeja (T. I, 5). Nov dekorativni element čine šrafirani rombovi. Sredina luka je naglašena širokom trakom ispunjenom motivom grančice, a ostali su geometrijski motivi već poznati. Zajedničko je svojstvo svih fibula

⁷ M. Guštin, Kronologija notranjske skupine, *Arheološki vestnik*, 24, Ljubljana 1975, 362. i dalje.

⁸ G. Steffè, S. Vitri, La necropoli di Brežec, Trieste 1977, T. X, XXIII.

⁹ M. Guštin, o. c., sl. 1; isti, Notranjska — K začetku železne dobe na severnom Jadranu, Ljubljana 1979, T. C.

¹⁰ H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Berlin 1959, 74. i dalje, sl. 34.

¹¹ N. Negroni Catacchio, M. L. Nava, M. Chiaravalle, Il Bronzo Finale nell'Italia nord-occidentale, Atti della XXI Riunione Scientifica, Firenze 1979, 55. i dalje; G. L. Carancini, Die Nadeln in Italien, *PBF*, XIII/2, München 1975, 38, T. 109.

¹² K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Zadar 1973, 143, T. 93 : 14, 16.

iz Šule simetričan luk, mala polueliptična nožica, oštro profilirani diskovi. Sredina luka je malo deblja, a na mjestu gdje se žica savija u petlju rombičnog je presjeka.

Lučne fibule s dva diska iz Jugoslavije podijeljene su na dva osnovna tipa: liburnski tip i dalmatinski tip, ili tip Golinjevo. Dalmatinski je tip, osim u Dalmaciji, rasprostranjen u Bosni, a najzapadniji je nalaz Drežnik na Korani. Primjerak koji je dao ime tipu nađen je u Golinjevu na Livanjskom polju. Nalazišta tih fibula na obalnom prostoru i u bližem zaleđu su: Vratnice,¹³ Trcela (Vranjic), Banja (Vrgorac), Ljubuški i Otok u Hercegovini. Nekoliko primjeraka fibula iz nepoznatog nalazišta, ali svakako iz Dalmacije, nalazi se u Arheološkom muzeju u Splitu. Osnovne karakteristike fibula tipa Golinjevo opisao je B. Čović,¹⁴ a njihov se razvoj po niemu odvijao u tri generacije. Pretpostavlja se da se prijelaz od fibule s lukom u obliku violinskog gudača prema lučnoj fibuli desio na tlu međuriječja Drave i Save ili na teritoriju sjeverozapadnog Balkana, i to u 11. stoljeću prije n. e. Razvoj oblika iz generacije u generaciju teče po prilici ovako: fibule prve generacije (11/10. st. prije n. e.) imaju poluelipsast luk, presjek luka je poligonalan, a nožica je trokutasta. Druga generacija (9. st.) pokazuje tendenciju povećavanja dimenzije čitave fibule, a napose nožice fibule, a presjek luka više nije mnogokut ravnih stranica, već se stranice uvijaju i pretvaraju u kanelure. Treću generaciju fibula (8. st.) karakterizira velika trokutasta nožica ukrašena graviranjem, a presjek luka je sada poligonalan s nepravilno uvijenim stranicama bez ukrasa. Osim ova tri osnovna oblika ima i nekoliko lokalnih varijanata (tip Kalkanj, tip Tijesno, glasinačka varijanta i varijanta Drenov dô). Vođeći ukrasni motiv su nizovi koso urezanih linija, koji čine motiv borove grančice na plohama ili kanelurama uzduž luka, i šrafirani trokuti sa strane pokraj diskova. Fibule tipa Golinjevo iz Hercegovine i Dalmacije pripadaju prvoj i drugoj generaciji, a jedini je zatvoreni nalaz fibule grob iz Trcela kod Vranjica, koji se datira u 9. st. prije n. e.¹⁵ Fibula nađena u njemu ubraja se u prvu generaciju.

Fibule iz Ličke, kako vidimo na primjeru iz Kompolja (T. IV, 1), čine posebnu grupu, koja se, osim generalne pripadnosti tipu fibule s dva diska, ne uklapa ni u liburnski tip, ni u dalmatinski tip ili tip Golinjevo. One imaju veliku polukružnu nožicu, drukčije oblikovane diskove i ornamentaciju. Izuzetak je fibula iz Vlašskog Polja (T. IV, 2), koju R. Drechsler-Bižić smatra najstarijom u grupi ličkih fibula s dva diska i datira je u 10. st. prije n. e. (Ha B 1).¹⁶

¹³ I. Marović, Prilozi poznavanju brončanog doba u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 75, Split 1981, sl. 9 : 3.

¹⁴ Dva specifična tipa zapadnobalkanske lučne fibule, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 26, Sarajevo 1971, 313—330.

¹⁵ I. Marović, Prahistorijski nalazi na području Solina, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 62, Split 1967, 6. i dalje; B. Čović, o. c., 318.

¹⁶ R. Drechsler-Bižić, Porijeklo lučnih jednopetljastih fibula u Japoda, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, XIII, knj. 11, Sarajevo 1976, 143. i dalje, T. I, 2, 1.

Kod liburnskog se tipa fibula teško može uočiti razvojni put i uspostaviti generacijski slijed kao kod tipa Golinjevo, koji bi olakšao datiranje pojedinačnih izoliranih nalaza.

Znamo da depo Mušja jama i grobovi 114, 116 i 272 iz Brežeca u Škocijanu idu u fazu Notranjska I (Ha B 1), pa nalaz iz Šule (grob ?) koji je objavila R. Matejčić s fibulom s dva diska na lukku i lukovičastim iglama s tondiranim vratom — kombinacija koja korespondira s broncom iz ostave i materijalom prve faze nekropole Brežec u Škocijanu — možemo jednako tako datirati.

Za datiranje pojave fibula s dva diska na lukku na zadarskom poluotoku najvažniji su nalazi grobova u Vnsima i Salima na Dugom otoku. Grob iz Vrsi sadrži dvije fibule s diskovima (T. III, 1, II, 2), jedan par narebrenih širokih narukvica, više narukvica krovastog presjeka, nekoliko jantarnih perli i veće jantarno zrno tipa Tyrins. Grob iz Sali je nešto siromašniji, a imao je osim fibule s diskovima (T. II, 5) narukvice krovastog presjeka i spiralnonaočarasti privjesak s cilindričnim navojem u sredini.¹⁷ Oba groba idu u prvu ili prijelaznu fazu razvoja liburnskog željeznog doba.

Konstatirano je da su fibule s diskovima iz Liburnije istovremene s fibulama faze Pantalica II (11/10. st. prije n. e.) na Siciliji.¹⁸ Isti se tip fibula nalazi osim na Siciliji i u južnoj Italiji, na područjima koja su u živom kontaktu u južnobalkanskim i egejskim kulturama, gdje je lučna fibula s dva diska na lukku pojava submikenskog doba. Rezultat istih kontakata su nalazi fibula tipa Moulliana na spomenutim područjima (T. V, 9, VI, 1, 2), s plosnatim presjekom luka i višestrukim narebrenjem umjesto dugmeta.¹⁹ Jantarne perle tipa Tyrins su kasnomikenski i submikenski oblik.²⁰

Deformirana fibula iz Osora (T. II, 1) nalazi se u Arheološkom muzeju u Puli, a potječe iz Bolmarčićeve zbirke u Osoru, u kojoj se nalazi materijal iskopan u grobovima na Kavaneli, a materijal nije sačuvan po grobnim cjelinama.²¹

Najmanja fibula iz Šule (T. I, 5) isto kao i narukvice poklon su koji je u Arheološki muzej dospio bez bilješke o okolnostima nalaza.

Fibula iz Grižana (T. II, 3) nađena je prema Ljubiću ovako:²² »Godine 1873. razkopajući se ispod Grižanah starodavna mogila« da bi se poravnalo zemljište, u sredini je »u čriepu« nađeno mnogo brončanih

¹⁷ Š. Batović, *Inventaria Archaeologica*, 4, Beograd 1962, 31, 32.

¹⁸ Š. Batović, *Die Eisenzeit auf dem Gebiet des Illyrischen Stammes der Liburnen*, *Archaeologia Jugoslavica*, 6, Beograd 1965, 59—60.

¹⁹ A. M. Bietti Sestieri, F. Lo Schiavo, *Alcuni problemi relativi ai rapporti fra l'Italia e la Penisola Balcanica nella tarda età del bronzo inizi dell'età del ferro*, *Iliria*, 4, Tirana 1976, 163, sl. 15.

²⁰ D. E. Strong, *Catalogue of the carved Amber*, London 1966, 16. i dalje; A. M. Bietti Sestieri, F. Lo Schiavo, *o. c.*, sl. 14.

²¹ Crtež fibule dobila sam od kustosa prehistorijske zbirke Arheološkog muzeja u Puli, na čemu im srdačno zahvaljujem; D. Glogović, *Predmeti starijeg željeznog doba iz grobova na Kavaneli kraj Osora*, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 7, Zagreb 1982, 33.

²² Š. Ljubić, *Popis Arheološkog odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1889, 71—73.

predmeta, koje je pokupio Cvietko Gruber i poslao ih u Zagreb na poklon muzeju. Na popisu tih predmeta na prvom se mjestu nalazi naša fibula koja je nacrtana na tabli, zatim još jedna ista takva samo manja (dulj. 14,5 cm). Dalje je opisana i ilustrirana zmiijasta dvodijelna fibula o kojoj je pisala R. Drechsler-Bižić u vezi s razvojem fibule tipa Prozor i datirala je na temelju analogija s fibulom iz Bismantove u 10. st. prije n. e.²³ Nabrajaju se dalje fibule koje je zbog arhaičnog jezika bez stručnih izraza teško identificirati, a nema crteža koji bi nam u tome pomogao. Zaključujem da je zajedno s opisanim predmetima nađena antička lukovičasta fibula, omega fibula, dvije kopče za pojas, na jednoj još visi komad lima od pojasa, devet narukvica krovastog presjeka, narukvice od brončane žice, prstenje i komad igle. Naravno da se nalaz ne može tretirati kao grobna cjelina relevantna za dataciju bilo kojeg od nađenih predmeta.

Godine 1958. u selu Raštane Donje kraj Vrane raskopana je gomila sitnog kamenja promjera 2 m, a visine 30 cm, u čijoj se sredini nalazio, na oko pola metra dubine, skelet položen na leđa, orijentiran sjever—jug. Iznad i ispod kostura bile su kamene ploče, a na ramenu su bile dvije fibule koje je pokupio učitelj i dao podatke o nalazu. Jedna fibula iz Raštana Donjih je u Muzeju u Zadru (T. III, 3), a druga je nestala.²⁴

Fibula iz zadarskog Arheološkog muzeja (T. III, 6) nađena je negdje u Dalmaciji,²⁵ a fibula iz Arheološkog muzeja u Splitu (T. III, 4) u »sjevernoj Dalmaciji«.²⁶

Ostale fibule s dva diska na luku iz zbirke su Luje Manuna, a u vrijeme kada ih je Werner Buttler obrađivao nalazile su se u arheološkoj zbirci u Kninu. Buttler o nalazima kaže doslovce ovo: »Bronca o kojoj se radi potječe kao i sav prethistorijski materijal u kninskom muzeju iz slučajnih nalaza i većinu su seljaci donijeli u muzej. Podaci o okolnostima nalaženja imaju, dakle samo uvjetnu vrijednost, mada su za naše komade sigurna mjesta nalaženja. Oni su iz šire okolice Knina. Kod predmeta iz Krkovića (T. III, 5) radi se o grobnim priložima što proizlazi iz još uvijek postojećih Marunovih bilježaka nastalih prilikom prispjeća predmeta u Muzej.« Iz Krkovića »imamo deset komada brončanog nakita a prema bilješci L. Manuna sva je bronca nađena u jednom grobu kraj crkve Svih Svetih. Ostali podaci nedostaju.«²⁷ Katalog nalaza iz Krkovića osim kod Buttlera imamo i u katalogu izložbe »Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas«, datacija nalaza je 11/10. st. prije n. e.

²³ R. Drechsler-Bižić, Japodske dvodelne fibule tipa Prozor, *Arheološki radovi i rasprave*, 2, Zagreb 1962, 301, T. II, 3.

²⁴ Š. Batović, Problemi prapovijesti na području Vrane i Biograda, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 18, Zadar 1971, 28, sl. 17, 2.

²⁵ Š. Batović, Iz ranog željeznog doba Liburnije, *Diadora*, 1, Zadar 1960, 40, sl. 1.

²⁶ F. Lo Schiavo, Il Gruppo Liburnico-Japodico, *Atti Acc. naz. Lincei, Mem., Cl. scien. mor. stor. fil.*, ser. VIII, vol. XIV, Roma 1970, 30, T. XXI, 1.

²⁷ W. Buttler, Bronzefunde aus Norddalmatien und ihre Bedeutung für Chronologie der Frühhallstattzeit Mitteleuropas, *Præhistorische Zeitschrift*, 24, Frankfurt 1933, Hft. 3/4, 286, 284.

Za fibulu iz Bjeline (T. III, 2) iz Marunove zbirke nema drugih oslonaca za datiranje. Nađene su dvije fibule s diskovima na luku, a o »nalaženju nije ništa poznato. Oba predmeta imaju istu patinu pa zaključujemo da pripadaju istom nalazu.«²⁸

Nabrajajući nalaze iz Tiškovaca (T. II, 4), W. Buttler piše: »Radi se o osam predmeta nakita od bronce čije okolnosti nalaženja nisu poznate. Prema sastavu radić će se o grobnim priložima, a kako svi imaju jednaku svijetlozelenu patinu smjelo bi se zaključiti da je to skupni nalaz.« Slijedi popis predmeta, koji se isto tako nalazi i u katalogu izložbe »Nakit na tlu sjeverne Dalmacije«, gdje je naglašeno da nedostaje spiralnaočarasta fibula.²⁹ Ako je nalaz iz Tiškovaca grobna cjelina, a u njoj je bila spiralnaočarasta fibula (dulj. 12 cm) Alexanderov tip I b, grob ne bismo smjeli datirati prije početka 9. st. prije n. e. (Ha B 2),³⁰ premda je sva ostala bronca tipična za starije razdoblje.

Pokušat ćemo grupirati liburnske fibule po sličnosti forme i ornamenta i komparirati ih s fibulama izvan Liburnije da bismo odredili okvire utjecaja koji su doveli do formiranja tog oblika na području sjevernog Jadrana.

Kako je uočio Š. Batović, za nas je zanimljiva nekropola Pantalica na Siciliji, čije su fibule u nekim slučajevima gotovo identične našima, primjerice mala fibula iz Krkovića (T. III, 5) i pantalička na T. V, 1. Ornamentacija luka gustim uzdužnim cikcakom i oblik potpuno se podudaraju. Slični ukras na luku imaju i veća fibula iz Bjeline (T. III, 2) i ona iz Sali (T. II, 5). Fibule iz Bjeline (T. III, 2), Krkovića (T. III, 5) i iz Sali (T. II, 5) imaju nareckane diskove kao i fibule prve generacije tipa Golinjevo, ali i neke fibule sa Sicilije (Pantalica T. V, 5,³¹ Dessueri T. V, 7).³² U pogledu ornamenta fibule iz Tiškovca (T. II, 4) i Osora (T. II, 1) kao da potječu iz iste radionice: na sredini luka su razmaknute trake kosih ureza, a sa strane zone ispunjene nizom šrafiranih trokuta, kao što ima i fibula iz Bjeline na desnoj strani luka ispod diska (T. III, 2). Primjerak iz Bjeline s polueliptičnom formom luka i trokutastom nožicom i fibula iz zadarskog Muzeja (T. III, 6) s djelomično poligonalnim presjekom luka približavaju se fibulama tipa Golinjevo. Zajedničko je obilježje veće fibule iz Vrsi (T. II, 2) i fibule

²⁸ W. Buttler, o. c., 285. Druga fibula iz Bjeline dugačka je 13,4 cm. Petlja je izravnana i kao igla ispružena prema nožici. Cf. W. Buttler, o. c., sl. 3—4.

²⁹ W. Buttler, o. c., 286. i dalje; Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Zadar 1981, 93.

³⁰ J. Alexander, The Spectacle Fibulae of Southern Europe, *American Journal of Archaeology*, 69, Princeton 1965, No. 1, 7. i dalje, 20; K. Kilian, Beziehungen zwischen Unteritalien und westlichen Balkanhalbinsel während der frühen Eisenzeit, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 68, Split 1973, 76, 80.

³¹ R. Peroni, Per una distinzione in fasi delle necropoli del secondo periodo sone, *Atti della XXI Riunione Scientifica*, Firenze 1979, 426, sl. 3. H. Müller-Karpe, o. c., T. 2: A, 2.

³² N. Åberg, Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie, Stockholm 1930, Teil I, sl. 16.

iz zadarskog Muzeja (T. III, 6) dugmetasta forma diskova koji nemaju oštar ili nareckani brid, a i to da je jednolični ornament na vrhu luka prekinut trakom koja je ispunjena nizom rombova. Manja fibula iz Vrsi (T. III, 1) i fibula iz Vlačkog Polja (T. IV, 2) imaju na luku ornament koji se sastoji od šrafiranih trokuta, iako nisu na obje fibule jednako raspoređeni. Vizualni efekt koji je postignut, pogotovo kod fibule iz Vrsi, jednak je onom koji se dobiva kombinacijom rombova, odnosno kvadrata, tako da se i one mogu u smislu koncepcije dekoracije fibula s dva diska na luku povezati uz primjerke iz Pantalice (T. V, 2, 6) i Sibarija (T. VI, 5).³³

Fibule iz Grižana (T. II, 3), tri fibule iz Šule (T. I, 2, 3, 5), fibule iz Škocijana (T. IV, 3—7) koje nisu kompletno sačuvane i fibula iz sjeverne Dalmacije u Arheološkom muzeju u Splitu (T. III, 4) čine nešto homogeniju grupu nakita s nekim zajedničkim obilježjima: sve fibule imaju oštro profilirane diskove. Što se graviranog ornamenta tiče, redovito su snopovi paralelnih poprečnih linija ispod diskova na luku sa strane, na sredini luka su izmjenično šrafirani rombovi ili nizovi cikcak linija isprekidani poprečnim urezima. Ovdje se, za razliku od ostalih liburnskih fibula, pojavljuju lučne urezane linije, koje čine motiv girlande. To vidimo i na fibuli iz Osora (T. II, 1), koja se ostalim elementima ne uklapa potpuno u ovu »sjevernu varijantu« liburnskog tipa fibule s dva diska na luku.

Što reći o geometrijskim motivima koji se upotrebljavaju u ornamentiranju fibula? Imamo u prvom redu tradicionalno ispunjavanje luka uzdužnim cikcakom između diskova (T. III, 5, II, 5). Taj se motiv pojavljuje na fibulama u obliku violinskog gudala s dugmetima na luku, koje je za Jugoslaviju obradila K. Vinski-Gasparini.³⁴ Nama je blizak i važan nedavno publiciran nalaz fragmenta iste fibule iz Solina.³⁵ O starosti ovog ornamenta svjedoči niz nalaza iz Italije: fibule iz Dessuerija (T. V, 7), Timarija³⁶ (T. VII, 1), Torre Mordilla (T. VII, 6)³⁷ i fibula iz Gualdo Tadina³⁸ (T. VIII, 9), koja je s početka protovilanovskog horizonta u Umbriji (12. st. prije n. e.).³⁹ Svi ti primjerci, a pogotovo fibula iz protovilanovske žarne nekropole Milazzo (T. V, 8)⁴⁰ na Siciliji, pokazuju više ili manje tendenciju ka zaobljavanju luka, pa stoje između oblika fibule peschiera s dva dugmeta na luku i lučne fibule s dugmetima. Kod K. Vinski-Gasparini vidimo da se motiv kraćih zona cikcak isprekidan snopovima ravnih linija (T. I, 1, III, 3, IV, 6) nalazi i na fibulama u obliku violinskog gudala.⁴¹ Derivat su

³³ F. Lo Schiavo, R. Peroni, *Il bronzo finale in Calabria*, Atti della XXI Riunione Scientifica, Firenze 1959, sl. 4:1.

³⁴ K. Vinski-Gasparini, *Fibule u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji*, *Vjesnik AMZ*, 8, Zagreb 1974, T. IX, 4, VI, 6.

³⁵ I. Marović, *Prilozi poznavanju brončanog doba u Dalmaciji*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 75, Split 1981, sl. 9:5.

³⁶ N. Åberg, *o. c.*, sl. 52.

³⁷ F. Lo Schiavo, R. Peroni, *o. c.*, sl. 6:1.

³⁸ A. M. Bietti Sestieri, F. Lo Schiavo, *o. c.*, 171. i dalje.

³⁹ H. Müller-Karpe, *o. c.*, 66. i dalje.

⁴⁰ A. M. Bietti Sestieri, F. Lo Schiavo, *o. c.*, sl. 7:2.

⁴¹ K. Vinski-Gasparini, *o. c.*, T. VI, 1, VIII, 3, 7, IX, 2, 3, 6.

tog ornamenta razmaknute trake kosih ureza poput grančice (T. I, 1, 2, III, 2). Slični su motivi i na lučnim fibulama s Apeninskog poluotoka, pa se u traženju paralela udaljavamo od Pantalike. Tu su fibule s istim ornamentom iz Sibarija (T. VI, 5), zatim grupa fibula s koljenastim lukom iz Lacija: Tolfa (T. VII, 9), iz depoa Coste del Marano (T. VII, 10) i nekropole Allumiere (T. VII, 11).⁴³ Ostava Rimesone u Laciju s fibulama (T. VIII, 1—3) sa sličnim ornamentom datirana je u 11/10. st. prije n. e.⁴⁴ Fibula iz ostave Limone (T. VIII, 13) kao i čitava ostava pripada posljednjoj fazi brončanog doba u Toscani.⁴⁵ Sličan ornament uskih zona cikcak alterniranih s ravnim linijama ima fibula iz Fontanelle (Mantova) (T. VIII, 12), koja je nađena izvan groba među materijalom žarne nekropole koja se datira Ha A 2 — Ha B 2, a sama je fibula datirana u posljednju fazu trajanja nekropole.⁴⁶ Bismantova, druga značajna žarna nekropola Emilije sadrži među metalom fibule s diskovima (T. VIII, 10, 11). U žarnoj nekropoli Pianello, gdje je iskopano više od tisuću grobova, materijal je podijeljen u nekoliko faza, a fibule s dva dugmeta na lukku Müller-Karpe datirao je u 11/10. st. prije n. e. (T. VIII, 5—8).⁴⁷ Za nas je zanimljivo da na lukku fibula dolazi motiv šrafiranih kvadrata kao i na liburnskim fibulama, posebno tzv. »sjeverne varijante« (T. I, 5, II, 2). Sličan ornament ima deformirana fibula iz ostave Contigliano (T. VIII, 4), koja je datirana u 10/9. st. prije n. e., pa pripada prvoj fazi željeznog doba Umbrije.⁴⁸ R. Peroni je konstatirao da je fibula iz Ortucchia (T. VII, 7) oblik konačnog stupnja razvoja protovilanovske kulture, kada je njen obit obrade metala potpuno formiran.⁴⁹

G. L. Carancini je načinio detaljnu kronologiju ostava završetka brončanog i početka željeznog doba iz srednje Italije. Lučne fibule s dugmetima na lukku po toj kronologiji dolaze u ostavama druge i treće faze (prva polovina 9. st. prije n. e.) kraja brončanog doba.⁵⁰

Prikazane analogije u ornamentiranju, pa i obliku vode nas do zaključka da se liburnski tip fibule s dva dugmeta na lukku formirao na području sjevernog Jadrana u okvirima paralelnog razvoja kultura kasnog brončanog doba na Balkanu, Apeninskom poluotoku i Siciliji. Neki elementi dekora, npr. šrafirani trokuti, izraz su zajedničkog ukusa s fibulama tipa Golinjevo, tj. s bliskim dalmatinskim područjem.

⁴² F. Lo Schiavo, R. Peroni, o. c., sl. 14:1.

⁴³ A. M. Bietti Sestieri, F. Lo Schiavo, o. c., sl. 7:4; H. Müller-Karpe, o. c., T. 25:2, 5.

⁴⁴ F. Delpino, M. A. Fugazzola Delpino, *Il Ripostiglio del Rimesone*, Atti della XXI Riunione Scientifica, Firenze 1979, 426, sl. 3.

⁴⁵ G. Bergonzi, G. Cateni, *L'Età del Bronzo finale nella Toscana Marittima*, Atti della XXI Riunione Scientifica, Firenze 1979, 245. i dalje.

⁴⁶ L. Salzani, *La necropoli dell'età bronzo a Fontanella Mantovana*, *Preistoria Alpina*, 14, Trento 1978, 140, sl. 14:3.

⁴⁷ H. Müller-Karpe, o. c., 75. i dalje.

⁴⁸ L. Ponzii Bonomi, *Il ripostiglio di Contigliano*, *Bullettino di paleontologia Italiana*, 79, Roma 1970, 95. i dalje, sl. 8:2.

⁴⁹ R. Peroni, *Bronzi dal territorio del Fucino nei Musei preistorici di Roma e di Perugia*, *Rivista di scienze preistoriche*, 16, Firenze 1961, 195, T. XV, 7.

⁵⁰ G. L. Carancini, *I ripostigli dell'età del bronzo finale*, Atti della XXI Riunione Scientifica, Firenze 1979, 261. i dalje.

Ostali ornamenti i oblik luka upućuju više na dodire sa Zapadom. Liburnski tip fibule jednako kao i pantalčki ima, za razliku od mnogih italjskih regionalnih tipova (T. V, 10, VI, VII, 2, 3—5, 7—10, VIII, 1, 3, 4, 8, 12), u pravilu jednostruki disk. Zbog toga mislim da je mala fibula iz Raštana Donjih (T. III, 3) importirani komad, i to negdje iz srednje Italije. Liburnske fibule imaju uvijek kvadratni presjek žice na mjestu petlje, pa bi se također kao importirani primjerak mogla ocijeniti i fibula iz Krkovića (T. III, 4), ali iz kruga kulture Pantalica II. Pretpostavlja se dakle postojanje izmjene robe ili trgovanje metalnim proizvodima, pa treba očekivati da je trgovina išla i u suprotnom smjeru. Boljim poznavanjem italjskog materijala zasigurno bi se u nekim tamošnjim fibulama prepoznao import iz Liburnije.

U razmatranju čitave grupe liburnskih fibula potrebno je istaći još jedan zanimljiv moment, a to je velika oscilacija u dimenzijama pojedinih fibula (najveća: Grižane 25,7 cm, najmanja: Krkovići 8,5 cm). Tako velikih razlika u veličini nema kod fibula pojedinih regionalnih grupa u Italiji. Nažalost, podataka koji bi toj činjenici dali vrijednost u kronološkom smislu nema, pa jedino što možemo zaključiti jest da je bilo više radionica koje su ih izrađivale prema zahtjevima potrošača.

Ovime je uglavnom zaokružena slika liburnskog tipa fibule s dva dugmeta na luku, njena pojava i datiranje na sjeveru Jadrana. U mnogim je slučajevima ostala zagonetna njihova prava funkcija. Teško je zamisliti da se brončana fibula dugačka preko 25 cm, a teška 157⁵¹ grama doista nosila kao nakit u onom smislu koji je fibula imala u kasnijim epohama.

Rad prihvaćen na sjednici Razreda od 21. ožujka 1984.

Summary

FINDINGS FROM ŠULA ON THE ISLAND OF KRK AND THE PROBLEM OF BOW FIBULAS WITH TWO KNOBS

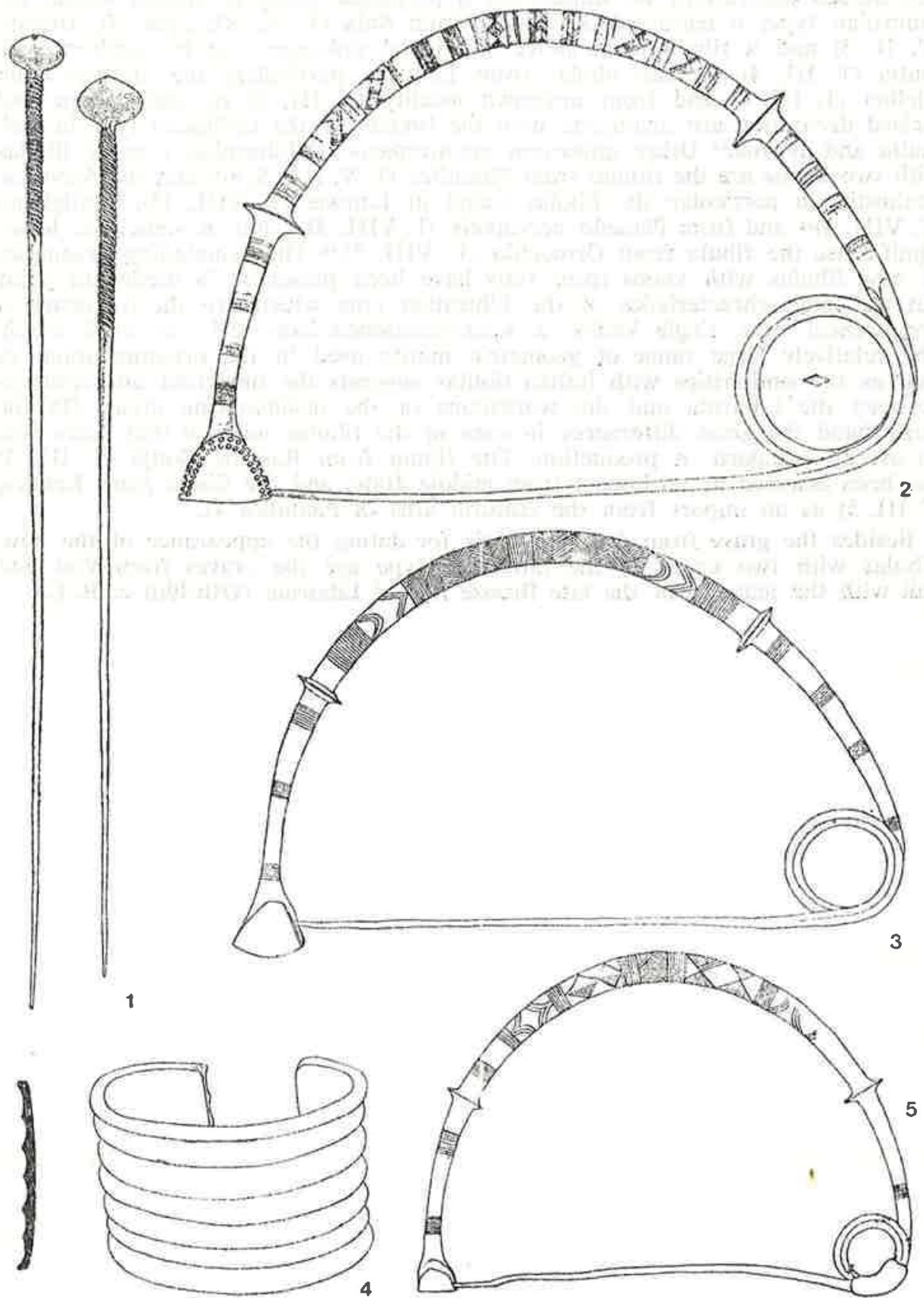
The presently known findings from Šula on the island of Krk have all been analyzed. They consist of the following: three ribbed bracelets (T. I, 4), two bow fibulas with knobs (T. I, 3, 5) and a presumed grave excavated in 1956 which contained two pins with twisted necks and one large fibula with two knobs (T. I, 1, 2).² This finding has been dated to Ha B 1 on the basis of its analogy with the material found at Mušja Jama and with the graves 114, 116 and 272 from Brežec (T. IV, 3—7) at Škocijan.⁷

At Šula three examples of fibulas with knobs on the bow were found and the other finding places where the Liburnian type of these fibulas were found are the following: Osor (T. II, 1), Grižani²² (T. II, 3), Vrsi (T. II, 2, III, 1), Sali⁴ (T. II, 5), Raštane Donje²⁴ (T. III, 3), Bjelina (T. III, 2), Krković (T. III, 5), Tiškovac²⁷ (T. II, 4) and two unknown sites (T. III, 4, 6). By analyzing the shapes

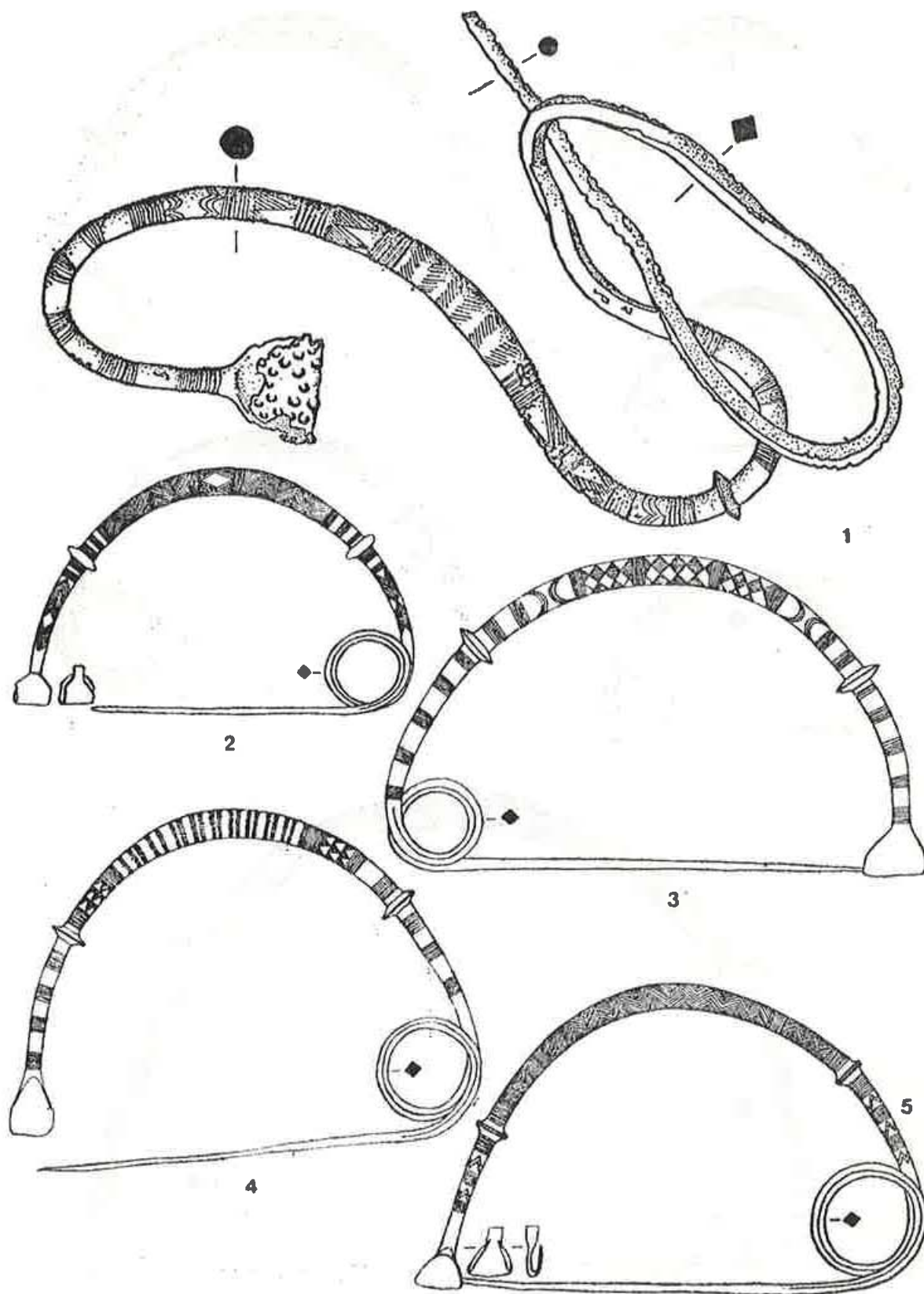
⁵¹ Š. Ljubić, *o. c.*, 71. i dalje.

and incised decorations we singled out a particular group of fibulas within the Liburnian type; it consisted of fibulas from Šula (T. I), Skocijan (?), Grižani (T. II, 3) and a fibula from above mentioned unknown site in northern Dalmatia (T. III, 4). Certain fibulas from Liburnia particularly the findings from Bjelina (T. III, 2) and from unknown locality (T. III, 6) by their shape and incised decoration are analogous with the fibulas of the Golinjevo type in Dalmatia and Bosnia.¹⁴ Other important counterparts of Liburnian type of fibulas with two knobs are the fibulas from Pantalica (T. V, 1, 2, 5, 6)³¹ and the Apennine peninsula, in particular the fibulas found at Limone (T. VIII, 13), Contigliano (T. VIII, 4)⁴⁸ and from Pianello necropolis (T. VIII, 8),⁴⁷ and of somewhat lesser significance the fibula from Ortucchio (T. VIII, 7).⁴⁹ The remaining examples of bow fibulas with knobs from Italy have been presented in order to point out the main characteristics of the Liburnian type which are the following: a symmetrical bow, single knobs, a square-sectioned loop and the small catch. The relatively large range of geometric motifs used in the ornamentation, as well as the similarities with Italian fibulas suggests the manifold interrelations between the Liburnia and the workshops of the neighbouring areas. On the other hand the great differences in sizes of the fibulas indicate that there was no overall standard in production. The fibula from Raštane Donje (T. III, 3) has been assessed as an import from middle Italy, and the fibula from Karković (T. III, 5) as an import from the cultural area of Pantalica II.

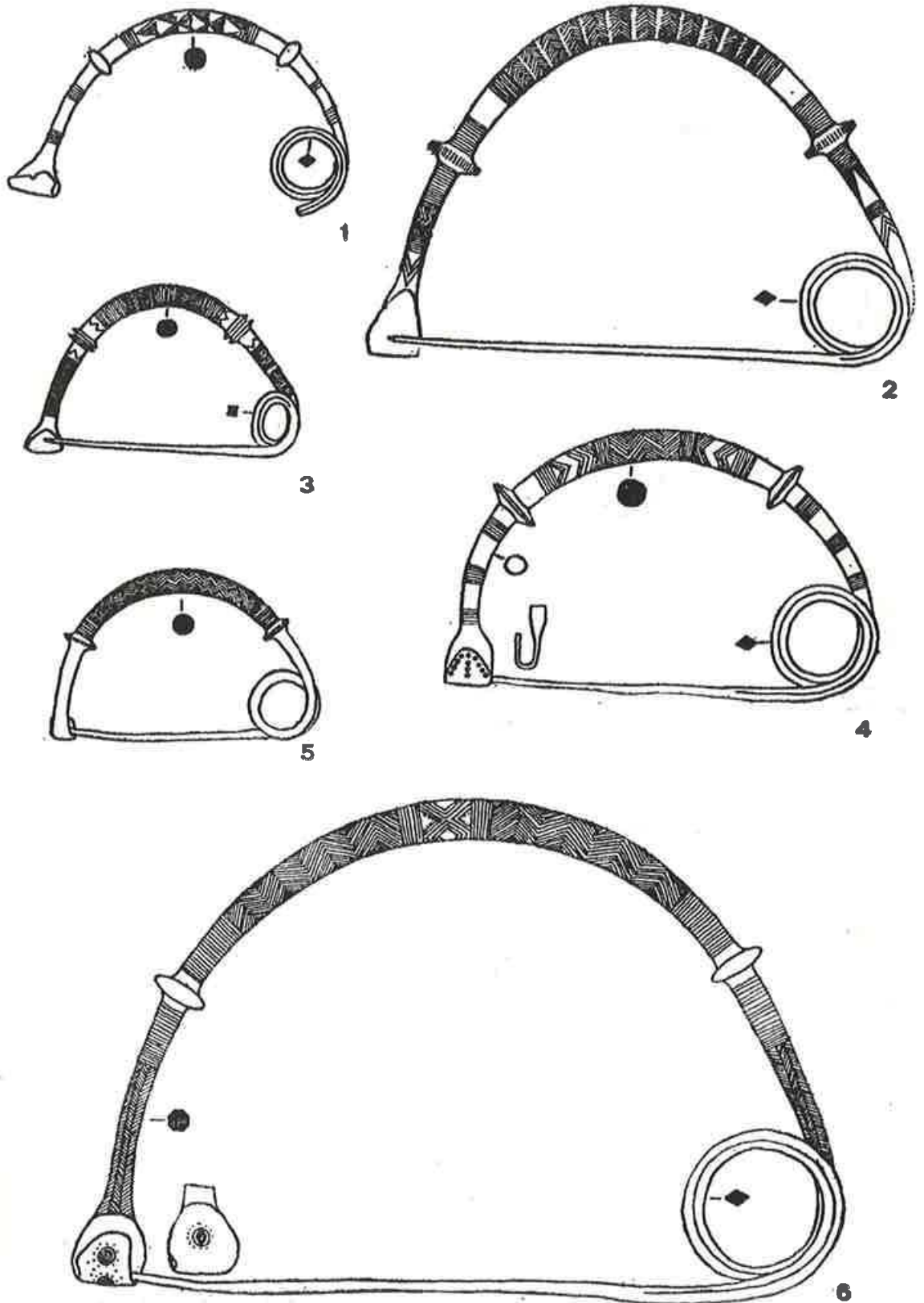
Besides the grave from Šula the basis for dating the appearance of the bow-fibulas with two knobs of the Liburnian type are the graves from Vrši and Sali with the material of the late Bronze Age of Liburnia (11th/10th c. B. C.).

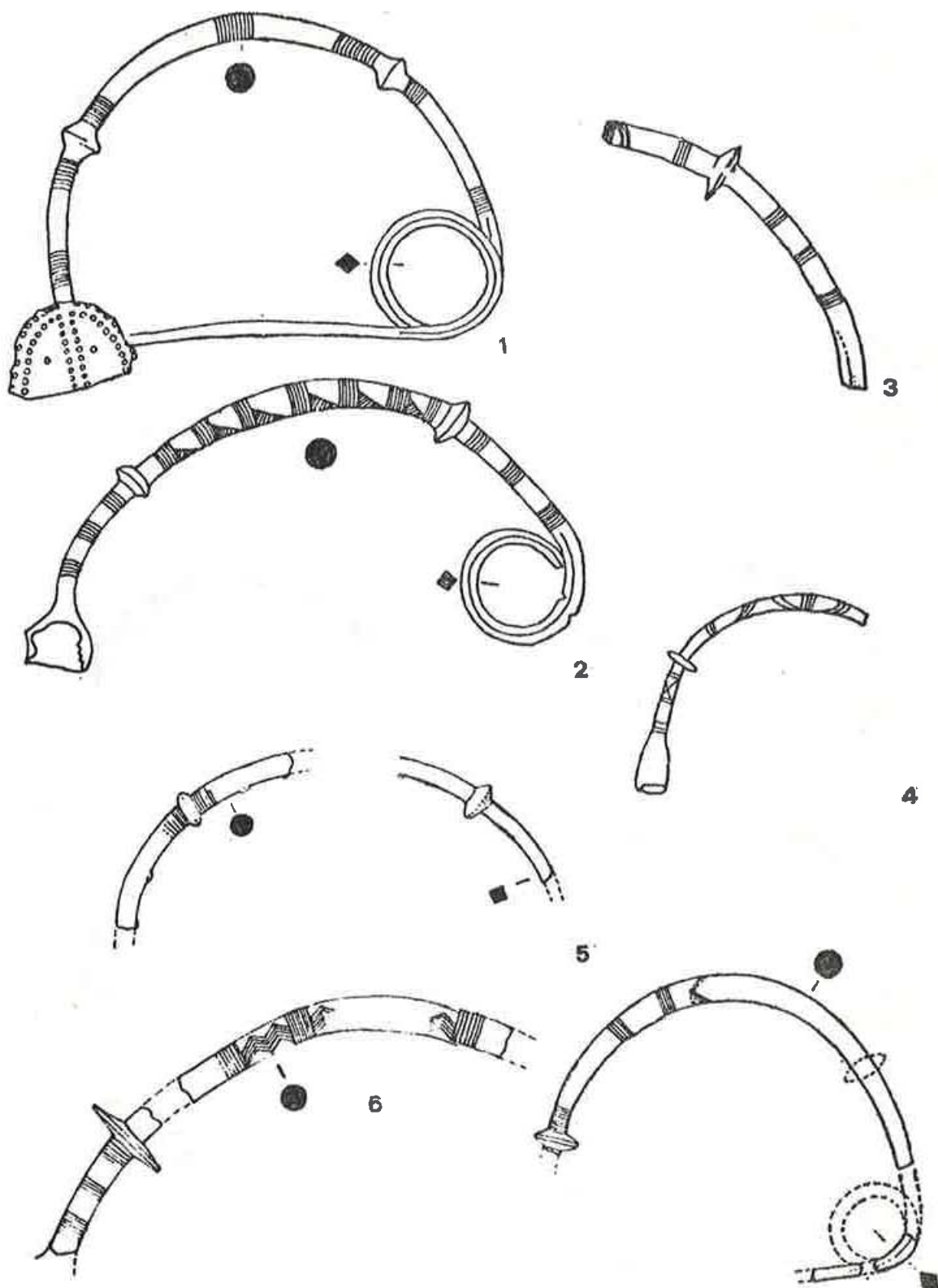
Šula, Krk, mj. 1/2.

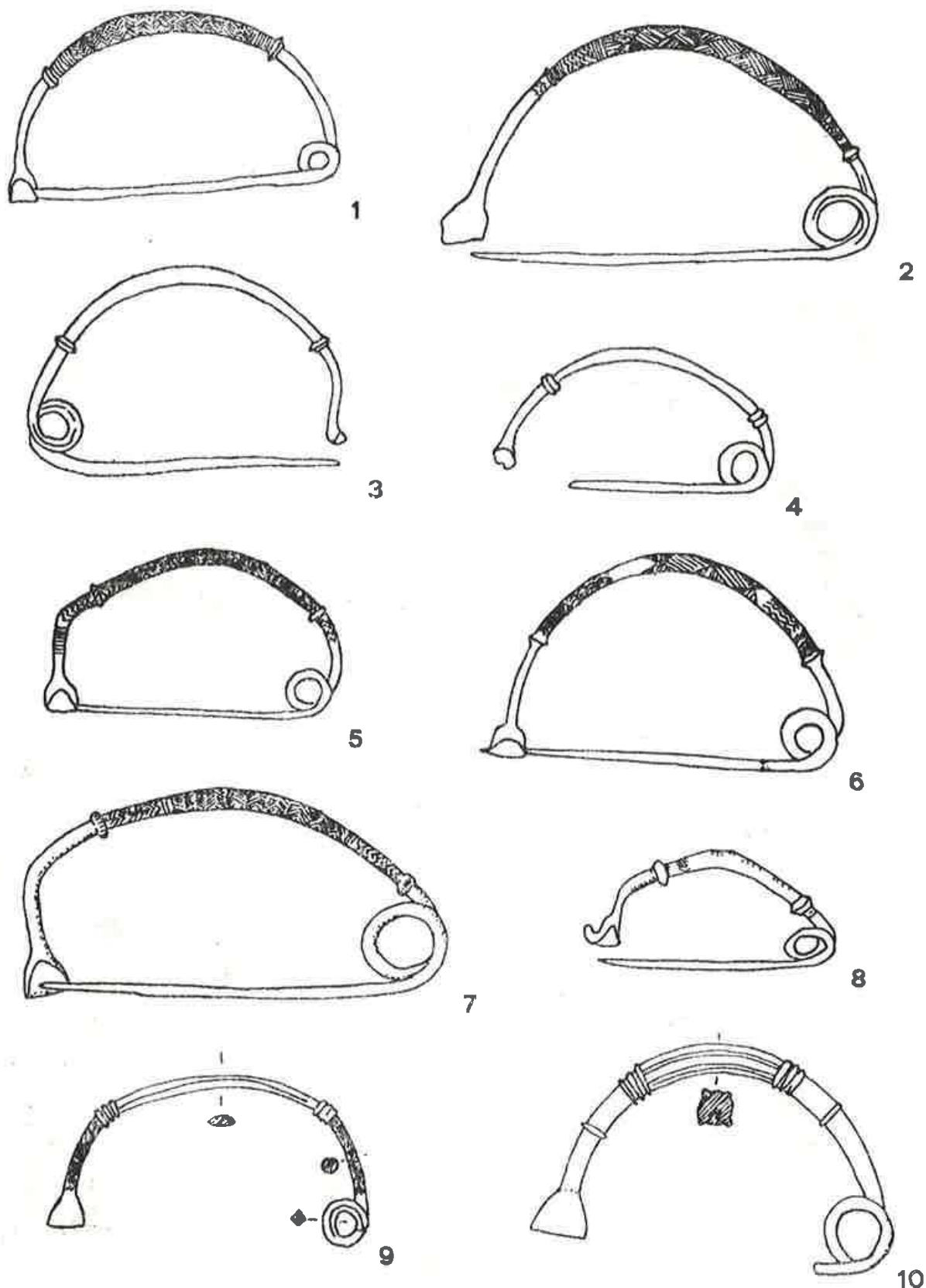
1: Osor, 2: Vrši, 3: Grižane, 4: Tiškovac, 5: Sali (2, 4 i 5 po Batoviću), mj. 1 = 1/2, ostalo 1/4

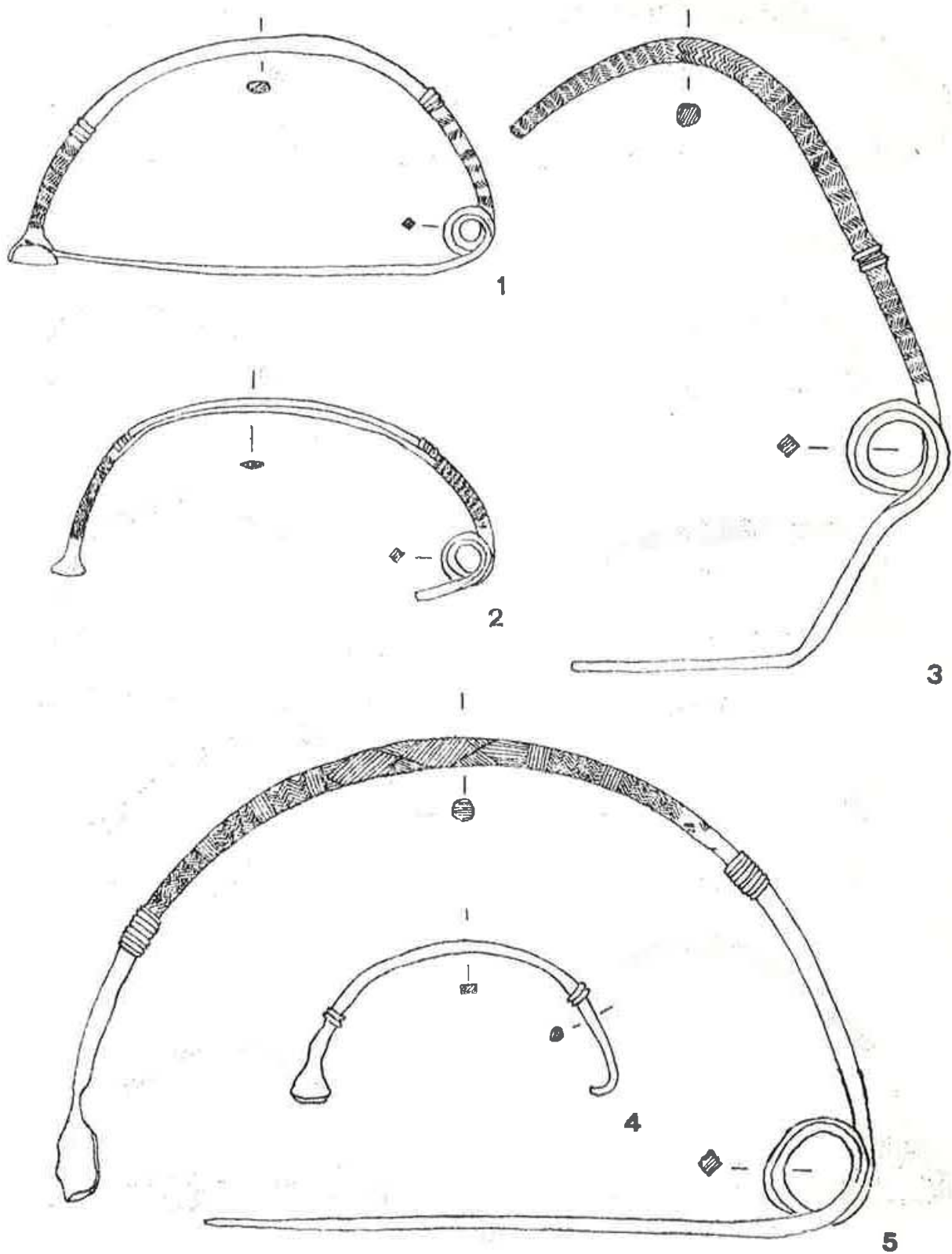
1: Vrsi, 2: Bjelina, 3: Raštane Donje, 4: sjeverna Dalmacija, 5: Krković, 6: Dalmacija
(4 po F. Lo Schiavo, ostalo po Š. Batoviću), mj. 1/2

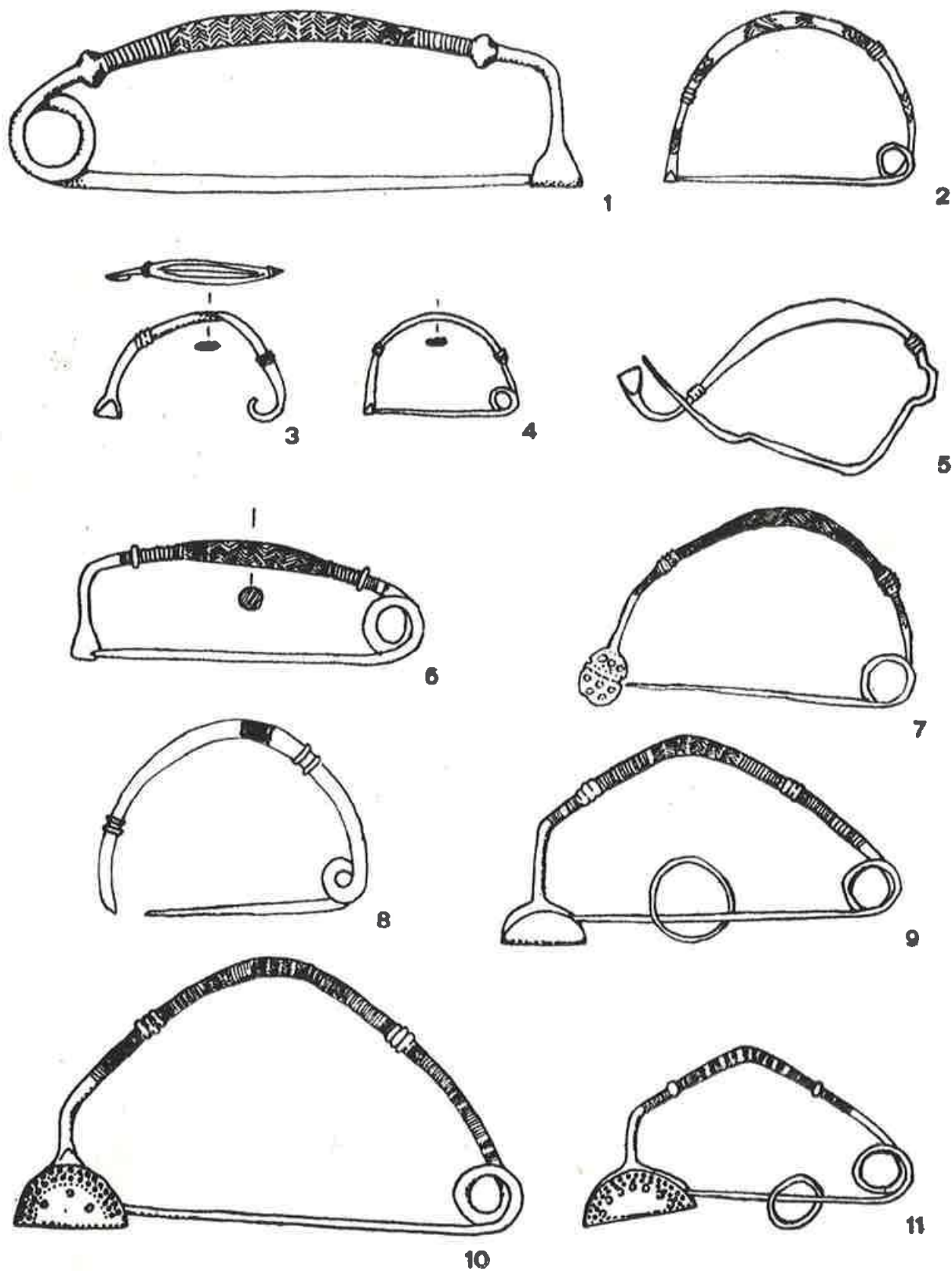
1: Kompolje, 2: Vlaško Polje, 3—4: Skocijan, Mušja jama, 5: Skocijan, Brežec, grob 272, 6: grob 114, 7: grob 116 (1, 2, po Dreschsler-Bižić, 3, 4 po M. Guštin, 5—7 po G. Steffè De Piero, S. Vütri), mj. 5, 6, 7 = 1/2, ostalo bez mjerila

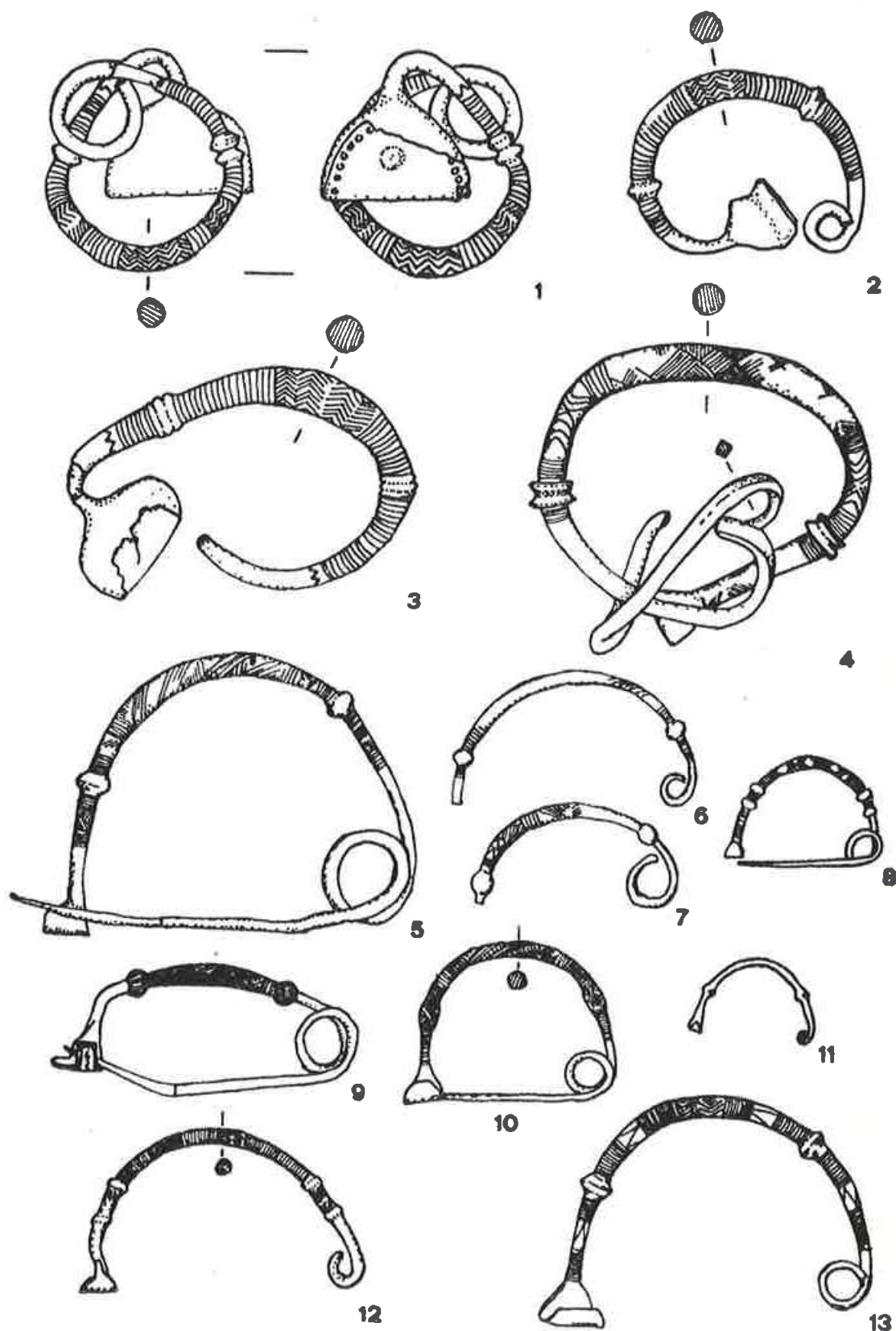
1—6: Pantalica, 7: Dessueri, 8: Milazzo, 9, 10: Mulino della Badia (1—6 po R. Peroni, 7 po N. Aberg, 8 po A. M. Bietti Sestieri—F. Lo Schiavo, 9, 10 po Müller-Karpe),
mj. 1, 5, 7 oko 1/2, 9, 10 = 2/5, ostalo bez mjerila

1: Laino Borgo, 2: nep. nalazište, 3: Amendolara, Agliastro, 4: Rassano Calabro, 5: »Sibari« (po F. Lo Schiavo, R. Peroni), mj. 1/2

1—5: Timmari, 6: Torre Mordillo, 7: Ortucchio, 8: »Macinino«, Monte Gargano, 9: Tolfa, 10: Coste del Marano, 11: Allumiere (1 po Åbergu, 2, 10 po A. M. Bietti Sestieri—F. Lo Schiavo, 3, 4, 5, 9, 11 po Müller-Karpe, 6 po F. Lo Schiavo—R. Peroni, 7 po R. Peroni, 8 po E. M. De Julijs), mj. 1 = 3/4, 3, 4, 5, 9, 11 = 2/5, 7 oko 1/3, ostalo bez mjerila

1—3: Rimessone, 4: Contigliano, 5—8: Pianello, 9: Gualdo Tadino, 10, 11: Bismantova, 12: Fontanella, 13: Limone (1—3 po F. Delpino, M. A. Fugazzola Delpino, 4 po L. Ponzi Bonomi, 5, 13 po N. Åberg, 6—8, 10, 11 po Müller-Karpe, 9 po A. M. Bietti Sestieri, F. Lo Schiavo, 12 po L. Salzani), mj. 1—3 = 1/1, 4 oko 1/3, 5, 12, 13 = 1/2, 6—8, 10, 11 = 2/5, ostalo bez mjerila

